

Приступенко Т. О.,
канд. іст. наук, проф.
Інститут журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 007:070:342.732

Влада і свобода преси в Україні

Реферат. У статті проаналізовано стан свободи преси в Україні на сучасному етапі. На прикладах конкретних правопорушень розглянуто втручання влади у роботу українських ЗМІ. Статистичні дані «Репортерів без кордонів» використані для визначення місця України у всесвітньому рейтингу свободи слова та причини його підвищення чи зниження у різні роки. Також у статті приділено увагу Доктрині з інформаційної безпеки нашої держави і розширенню українських санкцій щодо Росії у форматі Указу Президента України від травня 2017 р. Проаналізовано рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» та вплив цього рішення на засоби масової інформації. Показано, що така практика заборони соціальних мереж існує в багатьох країнах світу. Вона часто буває цілком виправданою і не є порушенням прав людини та свободи ЗМІ. Наголошено, що за свободою слова в інтернеті теж стоїть відповідальність.

Не менш цікавим, але й небезпечним у контексті свободи слова та журналістської діяльності стало явище самоцензури. Про такий позаправовий тиск на ЗМІ як один із нових видів цензури у квітні 2015 р. наголосив тодішній прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк у своїх виступах на телеканалі «112». У дослідженні порушено питання законодавчого оформлення захисту громадянського суспільства від різних форм цензури.

Ключові слова: свобода слова; терпимість; плюралізм; цензура; соціальні мережі.

Вступ. Розуміння та розв'язання владою проблем, пов'язаних із функціонуванням ЗМІ, утвердженням свободи слова, соціальним захистом журналістів, застосуванням у журналістську практику міжнародних стандартів є однією з принципових характеристик демократії в державі, взаємопартнерських стосунків влади та одного з найважливіших соціальних інститутів – журналістики. Це дає можливість засобам масової інформації формуватися в країні як четвертій владі, розвиватися на засадах демократії, гласності та плюралізму. Свобода преси, що трансформувалася з розвитком нових засобів комунікації у свободу масової інформації, цілком справедливо вважається головним принципом функціонування преси, радіо та телебачення, онлайн-медіа у правовій державі. Вона є обов'язковим елементом демократії й необхідною умовою забезпечення для індивідів та їх об'єднань політичного плюралізму та культурної багатоманітності.

Відтоді, коли в I ст. до н. е. Юлій Цезар запровадив регулярну журналістику, першими носіями якої стали рукописні Acta diurna та Acta senatus, розвиток і прогрес у журналістиці стрімко активізувався: виникли нові технології поширення інформації – онлайн-медіа, які й почали конкурувати з традиційними видами

журналістики – друкованою пресою, радіо, телебачення, інформаційними агенціями. Нові інформаційні технології з їх комунікацією без кордонів, конвергенція засобів масової інформації, розвиток мультимедійності дали можливість розширити межі свободи слова. Транснаціоналізація великих медіа-компаній ускладнює проблеми деяких режимів, які намагаються приховати від своїх громадян «протилежні погляди», змішуючи різні культурні, політичні та журналістські моделі. Хоча в багатьох країнах новим медіа і вдалося відіграти роль опонента офіційної лінії, глобалізація не завжди приводила до утвердження універсальних цінностей (права людини, свобода слова, терпимість), на що так сподівалися їх прихильники. У деяких випадках це «медіа-втручання» викликало навіть різку реакцію з боку авторитарних країн або країн, які захищають свою ідентичність.

Теоретичне підґрунтя. Загострення проблеми свободи преси в сучасному українському суспільстві передусім пов'язане з радикальною трансформацією, структурною перебудовою суспільства та ЗМІ як його підсистеми. Цей процес характерний для всіх посткомуністичних країн. Проблема свободи преси в Україні завжди цікавила дослідників. За радянських

часів доволі об'єктивні праці, що стосувалися цього питання, видавалися й перевидавалися здебільшого за кордоном. Це, зокрема, книги О. Бочковського, С. Сірополка, А. Животка. До здобуття Україною незалежності тему свободи слова й ЗМІ у своїх творах порушували В. Вернадський, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, С. Єфремов, І. Огієнко, С. Петлюра, Л. Українка, І. Франко та інші. Аналіз стану свободи преси розглядався також в українській підпільній пресі, самвидаві, що є стихійною формою здійснення конституційного права на вільне вираження думок (праці С. Бандери, Ю. Липи, П. Федуна, М. Гориня, Л. Лук'яненка, В. Чорновола та ін.).

Значний внесок у наукове опрацювання проблеми свободи преси зробили й українські журналістикознавці: В. Владимиров, О. Гриценко, В. Здоровега, В. Іванов, В. Карпенко, Б. Потятинник, А. Москаленко, О. Чекмишев, Т. Петрів, Г. Почепцов, В. Різун, В. Шкляр та ін. Наше ж завдання – розглянути роль і місце української влади і свободи засобів масової інформації на сучасному етапі розвитку.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні методи дослідження. Так, поряд із традиційними методами теоретичного й емпіричного дослідження (аналіз, синтез, аналогія, абстрагування, конкретизація, формалізація, спостереження, порівняння, гіпотетичний,) застосовано і порівняльно-історичний метод. Системний підхід використано для комплексного дослідження свободи преси як соціального явища та його елементів. Вивчаючи проблеми визначення правового змісту свободи преси, ми вдалися до аналізу нормативно-правових документів.

Результати дослідження. З перших етапів зародження журналістики почала свій розвиток і цензура. Адже, як відомо з історичних джерел, із введенням Цезарем новинних протогазет імператор Тиберій згодом заборонив їх за критику на свою адресу. Цей факт і став, власне, одним із перших відомих у всесвітній історії актів цензури щодо функціонування пражурналістських явищ. Відтоді органи державної влади протягом багатьох тисячоліть намагалися удосконалювати форми та методи цензурування журналістських творів і загалом функціонування засобів масової інформації, вибудовувати різні моделі взаємин влади та журналістики, як одного із соціальних інститутів суспільства.

Ідеально було би забезпечити розвиток свободи слова та преси в громадянському суспільстві на такому рівні, за якого громадяни

не зазнають шкоди та утисків, а також коли не виникає загрози їхній безпеці та безпеці держави. Багатьом країнам, а зокрема країнам Західної Європи, протягом свого історичного розвитку вдалося досягти розумного балансу та компромісу між обмеженням прав журналістів щодо поширення інформації, а її громадян – на одержання та використання свободи слова та ЗМІ. Проте із виникненням нових медіа-технологій у ХХІ ст., зміною політичного ландшафту загострюються конфлікти між державами, тривають війни, зростає напруження між людьми, їх дискримінація, активно поширюється у суспільстві мова ворожнечі, ненависті та популізму. Всі ці чинники, безумовно, негативно позначаються на свободі слова. Так, відома міжнародна організація «Репортери без кордонів» у своєму звіті щодо індексу свободи ЗМІ підкреслила, що протягом 2016 р. – початку 2017 р. свобода преси в світі значно знецінилася. Особливе занепокоєння викликає погіршення ситуації в розвинених демократіях. Так, у Великій Британії прихильники виходу з ЄС посилювали тиск на ЗМІ. Через це країна втратила дві позиції й опинилася на 40-му місці. США через напружені стосунки Дональда Трампа з пресою теж опустилися на дві позиції – до 43-го місця. Польща за правління правих консерваторів Ярослава Качинського втратила сім позицій і опинилася на 54-й сходинці. Туреччина, де після спроби перевороту в 2016 р. почалося переслідування опонентів влади, опинилася на 155-му місці. Найкращою ж ситуація традиційно була у країнах Північної Європи: очолювали рейтинг Норвегія та Швеція [1, с. 5].

Засоби масової інформації та журналісти не мають залишатися осторонь від конфліктів і болючих проблем суспільства. Та головна умова професійної роботи репортера в таких умовах – неутручання, політична незаангажованість, намагання подати аудиторії точну та об'єктивну інформацію, а також величезна моральна відповідальність за свою професійну діяльність. Цих журналістських стандартів роботи не просто дотримуватися в умовах авторитарних чи тоталітарних режимів. У таких країнах надзвичайно низький індекс свободи ЗМІ. Так, за тією ж версією «Репортерів без кордонів», Білорусь посіла 153-тє місце, Росія – 148, Азербайджан – на 162 місці. В кінці списку розмістилися Китай, Сирія, Туркменістан, Еритрея та Північна Корея. Ці країни посіли місця з 176 по 180 відповідно.

Тоталітаризм логічно суперечить свободі вибору та свободі преси як її складника,

оскільки заснований на дихотомії «свій-чужий» і не допускає існування інших думок, які відхиляються від генеральної лінії. Таке збіднення інформаційного середовища неминуче призводить до стагнації соціального організму, який врешті виявляється неконкурентоспроможним у глобальному геополітичному змаганні. У цьому сенсі свобода масової інформації дуже тісно пов'язана як з інформаційною безпекою, так і з національною безпекою в цілому.

Свобода преси є не антиподом, а однією з найважливіших гарантій інформаційної безпеки, оскільки, по-перше, вона забезпечує доступ громадян до повної, всебічної та достовірної інформації, по-друге, захищає суспільну й індивідуальну свідомість від впливу пропаганди та інших форм маніпулювання, по-третє, стимулює накопичення, оновлення й передачу інформації в середині соціальної системи. І в цьому сенсі інформаційна безпека має розглядатись як сполучна ланка між політикою гарантування національної безпеки та політикою розвитку інформаційної інфраструктури вільного громадянського суспільства.

Саме в цьому контексті слід розглядати ухвалення Україною Доктрини з інформаційної безпеки нашої держави, а також розширення українських санкцій щодо Росії у форматі Указу Президента України від травня 2017 р. Цей документ увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Рішення РНБО України передбачало введення санкцій проти низки фізичних та юридичних осіб. Зокрема, проти ТОВ «Яндекс», соціальних мереж «ВКонтакте» та «Однокласники». Указ закрити доступ до антивірусних компаній «Лабораторія Касперського» і «Доктор Веб». Були також заблоковані активи та заборонено транзакції та мовлення найбільших російських телекомпаній «ТВЦентр», РБК, ВГТРК, «НТВ-Плюс», «Зірка», ТНТ, РЕН, ОТР [2, с. 4].

Щодо таких дій української влади в умовах неоголошеної війни з Росією, цілком прогнозованою була реакція й з боку російської сторони. У Mail.ru Group вважали політично вмотивованим рішення української влади закрити доступ до ресурсів компанії, заявивши, що від санкцій «постраждають 25 мільйонів жителів України», не уточнивши, що без проблем можна переключитись на інші ресурси.

Варто зазначити, що практика заборони соцмереж існує в багатьох країнах світу. Проте слід підкреслити, що в країнах, які намагаються

«уникнути» західного впливу, оголошують поза законом саме західну онлайн-продукцію. Так, КНДР з квітня 2016 р. заблокувала YouTube, Facebook і Twitter, а у Китаї з 2003 р. діє система фільтрації контенту «Золотий щит»: фільтрується увесь інтернет-трафік. З 2009 р. в країні заблокований доступ до Facebook, Twitter та YouTube. Того ж року почали блокувати доступ до соціальних мереж в Ірані. Заблоковані Facebook, Twitter та YouTube, але доступ до Instagram все ж таки залишився. До соцмереж Facebook та Twitter заблокувала доступ і влада Туркменії. У березні 2014 р. у Туреччині влада також заборонила доступ до YouTube, проте згодом це рішення було скасоване. Звичайно, не можна стверджувати, що наведені вище заборони є порушенням прав людини і свободи слова. Адже кожен заборону щодо конкретного ресурсу, фірми або фізичної особи необхідно розглядати окремо.

Щодо України, то тут заборона державними органами доступу до російських соціальних мереж цілком виправдана і не є порушенням прав людини та свободи ЗМІ. Так, щодо антивірусів «Касперського», «ДокторВеб», а також компанії Mail.ru є багато доказів, що їхня діяльність була небезпечною для українців та держави в цілому, враховуючи особливості ситуації в Україні. Адже йдеться не про боротьбу зі свободою слова, а з ворожою пропагандою.

Юридичної відповідальності за порушення свободи слова немає. Вона лише закріплена низкою конвенцій про права людини, проте може порушуватись залежно від політичної чи воєнної ситуації. Так, наприклад, відбувалося в США після терактів 11 вересня 2000 р. Тоді спецслужби країни отримали право прослуховувати ЗМІ, а журналістів зобов'язали розкривати свої джерела інформації. Такі дії були порушенням свободи слова, проте диктувалися питаннями державної безпеки. Відтак, неформально воєнний стан в Україні також може впливати на свободу самовираження і право критикувати владу. І в разі, якщо Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України визнає необхідність якихось обмежень, вони матимуть законний характер.

Варто також підкреслити, що за віртуальною свободою слова теж стоїть відповідальність. Так, українські суди за останній період винесли 12 вироків у справах користувачів інтернету. Їх звинуватили в поширенні матеріалів із закликами до насильницької зміни або повалення конституційного ладу, або за захоплення державної влади [3, с. 4].

В Україні поки немає законодавства, яке б забороняло людям виражати будь-яку із своїх позицій в соціальних мережах, відсутнє також чітке регулювання інтернет-простору. Проте, якщо громадянин відкрито пише про те, що необхідно силоміць захопити владу в країні, то це вже є приводом для відкриття кримінального провадження. Також за національним законодавством караються публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу.

У контексті свободи слова надзвичайно важливо зрозуміти, як відбувається підміна законодавчих ініціатив, покликаних врегулювати діяльність ЗМІ і захистити громадян від реальних небезпек і загроз, на ініціативи, покликані, навпаки, формувати громадську думку лише в потрібному для чинної влади напрямі. А йдеться про те, що з розвитком ЗМІ, прискоренням процесів конвергенції в медіапросторі, виникненням мультимедійних ЗМІ та їх дигіталізацію цензура трансформувалася із своєї класичної форми, – коли вимагалось попереднє узгодження матеріалів для подальшої їх публікації – у широкий спектр нових видів і форм, які давали можливість урядам деяких держав стверджувати, що в їх країнах дотримуються свободи слова, хоча в реальності її не було.

Так, сучасні модернізовані форми цензури існують і застосовуються у вигляді: 1) неформального поширення рекомендацій редакціям ЗМІ державними органами; 2) відмова державних або контрольованих державою організацій інфраструктури ЗМІ в наданні послуг незалежним і опозиційним редакціям (поштова доставка тощо); 3) обмеження в наданні інформації та реклами нелояльним ЗМІ; 4) зловживання державними субсидіями та монопольними послугами; 5) зловживання регулюючими та контролюючими функціями; 6) зловживання законами про дифамацію (в основі цього явища – залежність судової гілки влади від виконавчої та їх корумпованість, що забезпечує прийняття рішень не на користь ЗМІ); 7) «внутрішня цензура», яка не дає можливості редакторам і власникам ЗМІ під тиском держави поширювати важливу інформацію; 8) позаправовий тиск, який дає можливість втручатися різними способами в редакційну політику – починаючи від підкupu до фізичної розправи та вбивства журналістів.

За даними Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), на початку ХХІ ст. з чотирьох країн, в яких фізичне насильство щодо журналістів застосовувалося найчастіше, три розташувалися в пострадянському просторі –

Азербайджан, Росія та Україна. Саме вбивства Ельмара Гусейнова (Азербайджан), Анни Політковської (Росія), Георгія Гонгадзе (Україна) та Дмитра Завадського (Білорусь) були актами цензури, актами позаправового тиску держави на діяльність журналістів і втручання в редакційну політику [4, с. 20].

Не менш небезпечним у контексті свободи слова та журналістської діяльності стало також і таке явище як самоцензура. Під її тиском і впливом журналісти, на жаль, дозвано дозволяють собі той рівень і межу свободи слова, який не завдасть їм серйозної шкоди та унебезпечить їх близьких і колег. І це незважаючи на численну кількість статей про заборону цензури і в Основному Законі України, і в законах, що регулюють систему ЗМІ. Серед них, зокрема, закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) України», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення в Україні», указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації, а також реалізації принципів державної політики в сфері телебачення і радіомовлення» тощо.

Проте відповідні норми національного законодавства не стоять на заваді втручання і приватних власників ЗМІ, і держави в цілому в редакційну діяльність засобів масової інформації. Такий позаправовий тиск на ЗМІ як один з нових видів цензури у квітні 2015 р. визнав тодішній прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк. Він був змушений констатувати, що ЗМІ в Україні дуже далекі від незалежності: «Якщо сучасні ЗМІ всі дотуються своїми власниками, і якщо вони є збитковими, то яку тоді функцію виконує частина цих ЗМІ? Функцію незалежної журналістики чи функцію журналістики, яка все ж таки залежить від джерела фінансування? І це те, що потрібно зробити українському суспільству при формуванні громадського телебачення. В першу чергу – позбутися впливу влади на формування як органів управління нового громадського телебачення, так і дати можливість для незалежних джерел фінансування. Необхідно відмовитись від державного підприємства, і створити громадське телебачення, відповідно до постанови уряду, як публічне акціонерне товариство. Воно буде не державною компанією, яка безпосередньо контролюється Мініном, урядом і прем'єром, а незалежною структурою» [5]. Підкреслимо, що національна суспільна телерадіокомпанія України, про яку

говорив тоді А. Яценюк, дійсно створювалася за рішенням Верховної Ради України як публічна компанія, 100% акцій якої належать державі.

У цьому ж контексті не менш складні проблеми виникають в Україні й між владою та приватними мас-медіа. Приблизно тоді, коли тодішній прем'єр А. Яценюк публічно визнав державний контроль над діяльністю Національної суспільної телерадіокомпанії України, Нацрада з питань телебачення і радіомовлення України відмовила телеканалу «112 Україна» у переоформленні ліцензії на мовлення під приводом непрозорості джерел фінансування. Хоч, як вважали самі журналісти, через «недостатній патріотизм».

«...Всілякі версії та “чорний піар”, яким активно намагаються заповнити інформаційний простір – це верхівка айсбергу», – заявив у липні 2015 р. генеральний директор каналу Андрій Підципов. – «Набагато важливіше та складніше, що за цим стоїть. Важко боротися з корупційною системою самостійно, відтак моїм нещодавнім кроком стала публічна заява про тиск на канал і спроби відібрати його. Ніколи не думав, що телебачення настільки небезпечний бізнес для його власника. Небезпечний для життя в тому числі. Нас закидали і «коктейлями Молотова», і особисті погрози надходили – чого тільки не було... Нині я зустрічаюсь у Брюсселі з представниками Європейського парламенту, розповідаю про те, що дійсно відбувається зі свободою слова і правами мас-медіа у нас в країні... Їх думка однастайна: якщо Україна хоче стати частиною Європи, то необхідно приймати відповідні рішення на захист свободи слова» [6].

Формально у Нацради був вагомий привід для претензій: під брендом «112 Україна» спочатку передбачалося випускати неполітичні передачі, і коли канал почав трансляції телепрограм на політичну тематику, то Нацраді довелося мовника кілька раз попередити. Натомість телеканал звернувся до регулятора з вимогою переоформити контент мовлення, в чому йому і було відмовлено. А оскільки канал, незважаючи на відмову, продовжував свою діяльність на політичну тематику, Нацрада з питань телебачення і радіомовлення України виставила йому штрафні санкції. Відтак за сукупністю та хронологією подій відбувся тиск держави на незалежні ЗМІ через зловживання регулярними і контрольними функціями.

Проте нині в Україні дещо стабілізувалася ситуація у питаннях законодавчого оформлення захисту громадянського суспільства від різних

форм цензури. У цьому контексті можна говорити про відповідну практику укладання угод щодо гарантій незалежності редакційної політики між засновниками (власниками) друкованих ЗМІ і журналістами. Основою для розробки й укладання таких угод стала стаття 24 Закону України «Про інформацію», згідно з якою будь-яке втручання в професійну діяльність журналістів забороняється, якщо воно не передбачене законодавством України або умовами угоди між засновниками та редакцією ЗМІ. Розробкою типових угод з початку 2000-х років займалася Незалежна медіапрофспілка України. А перші документи були підписані між засновниками та творчим колективом «Львівської газети» у 2006 р. Така практика знайшла своє безпосереднє продовження в новій редакції Закону України від 2006 р. «Про телебачення і радіомовлення». Так, у документі йдеться про те, що будь-який телевізійний чи радійний мовник повинен мати редакційну раду, половину якої формує власник, а другу половину – творчий колектив.

Свобода преси та її незалежність від цензури та державних утисків передбачає колосальну відповідальність ЗМІ, застосування моральних принципів у роботі журналістів. Відповідальність преси, по-перше, є її функцією, що пов'язано з принципом, який полягає в заохоченні й підтримці формування громадськості, яка є найсуттєвішим аспектом громадської сфери. Якщо ЗМІ не є незалежним, підвладним державі або приватному інтересу, то ні про яку відповідальність цього ЗМІ не може бути й мови, оскільки йому не забезпечена свобода самовизначення – необхідна умова будь-якої відповідальності.

Залежні підвладні ЗМІ не створюють простору для становлення та виявлення громадської думки, вони є лише інструментом її фальсифікацій, а отже, підриву конституційного ладу, який передбачає, що необхідно діяти відповідно до громадської думки, що не можна діяти проти думки, яка склалася в суспільстві [7, с. 118]. Причому, що вищий ступінь залежності засобу масової інформації, то серйозніша потреба суспільства у прозорості механізмів цієї залежності й тим значнішою має бути відповідальність тих, хто ззовні маніпулює редакційною політикою.

По-друге, категорія відповідальності преси є достатньо складною системою відносин між ЗМІ та суспільством, аудиторією та професійною спільнотою. У цій площині необхідно розрізняти відповідальність засобу масової

інформації: а) перед суспільством – вона реалізується в межах наявних законів, які покликані захищати інтереси особистості, громадянського суспільства і держави в інформаційній сфері; б) перед своєю аудиторією – тут відбувається трансформація громадян від «громадськості» до «аудиторії», яка не є пасивним споживачем продукції ЗМІ, а учасником формування редакційної політики за допомогою ринкових механізмів попиту та пропонування інформації, думок і реклами; в) перед професійною спільнотою – щодо дотримання загальних міжнародних стандартів поведінки та професійної етики.

Відповідно до вищезазначених чинників свободи преси можна констатувати, що свобода ЗМІ є основним принципом правового регулювання організацій і діяльності ЗМІ, який передбачає відсутність обмежень щодо: а) пошуку, одержання, виробництва і поширення масової інформації; б) заснування засобів масової інформації, володіння, використання та розпорядження ними; в) виготовлення, придбання, зберігання та експлуатації технічних засобів й обладнання, сировини та матеріалів для виробництва й розповсюдження продукції ЗМІ, за винятком обмежень, необхідних у демократичному суспільстві та установлених чинним законодавством держави.

Усі ці чинники та складники свободи ЗМІ взаємопов'язані з категорією плюралізму, який ґрунтується на засадах політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності та гарантується Конституцією України. Інформаційний плюралізм передбачає, з одного боку, безліч незалежних і автономних засобів масової інформації, які мають доступ до достатньої кількості різних джерел інформації, засобів виробництва та розповсюдження продукції ЗМІ, а з другого – відображення ними розмаїття політичних, соціальних, релігійних і культурних поглядів за умов дотримання редакційної незалежності та поваги до тих правил саморегуляції, які можуть самостійно бути напрацьовані співробітниками ЗМІ.

Проте досягти таких результатів у роботі засобів масової інформації, самих творчих працівників ЗМІ в сучасних умовах вкрай важко, маючи на увазі наявні різноманітні форми позазаконного тиску влади на пресу, а також представників зрощеного з нею приватного капіталу. Така формула поведінки владних структур з різноманітним арсеналом адміністративного, кримінального та комерційного переслідування журналістів унеможливує подальший розвиток свободи преси,

особливо в країнах, де влада схильна до авторитарних форм правління. Так, за даними вже згадуваної міжнародної організації «Репортери без кордонів», у рейтингу свободи ЗМІ у світі в 2017 р. Україна посіла 102-ге місце із 180 країн, які досліджувала ця структура. Такий результат для держави став доволі позитивним, якщо взяти до уваги той факт, що у 2014 р. Україна перебувала на 129-й позиції, а в 2015 та 2016 роках «Репортери без кордонів» відвели країні 107-ме місце. Водночас, ще у 2016 р. представник цієї організації в Україні відзначив збільшення кількості погроз на адресу журналістів, агресії з боку пересічних громадян і недовіру до мас-медій. Відчутний і тиск олігархів, які впливають на редакційну політику. Подолати ці негативні явища можна, змусивши власників ЗМІ прозоро показувати структури власності медіа. При цьому слід передбачити жорсткішу санкцію за порушення законодавства щодо прозорості власників ЗМІ.

Проте не всі міжнародні організації погодилися з такою позицією «Репортерів без кордонів». Організація Freedom House підкреслила, що готовність влади наражатися на ризик вільного потоку інформації в ім'я національної безпеки може призвести до обмеження свободи преси в країні. З критикою стану свободи ЗМІ в Україні виступила і така структура, як Amnesty International. У її доповіді йшлося про переслідування журналістів та блогерів, закриття деяких телеканалів (наприклад 3STV) та інших [8, с. 16].

А у вересні 2017 р. Міжнародний комітет захисту журналістів (СРЖ) підкреслив занепокоєність діями СБУ, яка «створює значну загрозу свободі слова в Україні». Про це йшлося в листі організації на адресу Президента України П. Порошенка. «Зокрема, в семи інцидентах, зафіксованих СРЖ за серпень та вересень 2017 р., СБУ висувала виданням і журналістам політично вмотивовані звинувачення, які є відповіддю на публікації з критикою влади», – відзначили в комітеті.

Так, у листі згадується візит співробітників СБУ до редакції інтернет-видання «Українська правда», коли 14 вересня співробітник спецслужби вимагав у журналістів УП прибрати статтю з критикою української влади.

Також СРЖ обурило «тиск СБУ» на інтернет-видання «Країна» та газету «Вести». У зверненні підкреслювалося, що головний військовий прокурор України Анатолій Матіос привів до редакції газети «Вести» майже 80 бійців у бронезилетах. Під час відвідин представників

СБУ мовлення «РадиоВести» було на деякий час припинено, а журналістів допитали та відібрали засоби зв'язку.

У СРІ наголосили, що влада в Україні поділяє пресу на дружню та ворожу для країни, а це стоїть на заваді розвитку в державі сучасної європейської практики.

Такі дії владних структур рішуче засудили і самі журналісти. Так, редактор «Української правди» Севгіль Мусаєва розмістила у своєму блозі заяву, в якій підкреслила, що йшлося про видалення із сайту статті майже 9-місячної давнини. Під час дій СБУ не були озвучені подробиці кримінального впровадження, в межах якого слідство зацікавила стаття «Української Правди» «Сучасну зброю для армії знову відклали на завтра».

У журналістському розслідуванні йшлося про те, що відповідальні за зміцнення обороноздатності чиновники не виконували у встановлені терміни рішення РНБО щодо розробки та затвердження Програми розвитку оборонно-промислового комплексу. Також автор матеріалу вказував на те, що на одному з етапів розробки вказаної Програми відповідальні особи не перевірили реалістичність внесених до документа даних. Зокрема наводилися приклади завищеної вартості окремих видів озброєння, які згадувалися в проєкті Програми [9, с. 3].

Відтак, журналістська спільнота розцінює дії співробітників СБУ в редакції «Української правди» як чергову спробу змусити мовчати ЗМІ, які пишуть на «незручні» для влади теми. З цього приводу представники різних масмедіа підписали Заяву, в якій підкреслювалося: «Замість тиску на журналістів на угоду керівників країни вимагаємо від СБУ виконання своїх обов'язків, пов'язаних із захистом безпеки країни, а саме:

1. Розслідування діяльності чиновників, які систематично порушують терміни виконання рішень РНБО щодо обороноздатності країни.

2. Розслідування фіктивних та корупційних закупівель та виконаних робіт для потреб Збройних Сил України, про які йшлося в матеріалах ЗМІ.

3. Розслідування неправомірного збагачення керівників ЗСУ, Антитерористичного центру СБУ, військових прокурорів, які несли службу в зоні АТО.

4. Розслідування вбивств та приховування обставин загибелі військовослужбовців та цивільних у зоні АТО.

5. Розслідування розкрадання майна під час виконання будівельних та ремонтних робіт в зоні АТО.

У разі зацікавлення у виконанні прямих обов'язків журналісти українських ЗМІ готові надати зібрані відповідні матеріали.

Поки ж ми констатуємо, що за 26 років мало що змінилось у стосунках влади зі ЗМІ. Ми вимушені визнати: тактики та інструменти тиску на журналістів залишаються відвертими та нахабними. І, на жаль, участь у цьому беруть представники спецслужби, які мали б бути взірцем для незалежної країни». Під заявою поставили свої підписи понад 50 співробітників українських ЗМІ, включно з друкованими та електронними виданнями, а також радіо і телебачення [10, с. 5].

Прикметно, що візит СБУ до редакції «Української правди» фактично співпав у часі з 17-річницею зникнення засновника видання Георгія Гонгадзе, замовники вбивства якого досі не встановлені.

З цього приводу його дружина Мирослава Гонгадзе записала звернення до української влади. «17 років тому з нами не стало Георгія Гонгадзе. Щороку 16 вересня стає для мене черговим нагадуванням неможливості досягти правосуддя, відчуттям безсилля перед системою та усвідомленням процвітанню безкарності в Україні. 17 років відбуваються маніпуляції навколо смерті Георгія. Навіть після засудження виконавців злочину замовники залишаються непокараними. Більше того, безпосередній організатор виконання злочину генерал Олексій Пукач може unikнути покарання – хід судового процесу над Пукачем викликає підозри про бажання змінити чи скасувати його вирок про довічне ув'язнення». Мирослава Гонгадзе також звернулася до Генерального прокурора України з вимогою продемонструвати результати і завершити розслідування щодо замовників убивства та повністю розслідувати злочини проти журналістів. «Ми зможемо сказати, що маємо оновлену європейську країну, лише тоді, коли головним принципом панування цієї держави стане верховенство права», – підкреслила М. Гонгадзе [11, с. 4].

Висновки. Міжнародна впливова організація ОБСЄ під час Міжнародної конференції «Безпека журналістів, свобода і плюралізм ЗМІ в умовах конфлікту» у 2015 р. сформулювала набір рекомендацій для держав-учасниць ОБСЄ. Серед них – заохочення плюралізму ЗМІ, вільної, правдивої журналістики та репортерських розслідувань; гарантії незалежності органів регулювання діяльності ЗМІ; повага і підтримка журналістів та їх органів саморегулювання, які виступають на підтримку головних принципів професії, заохочення етичних норм по-

ведінки представників ЗМІ шляхом створення прийнятної атмосфери, сприятливої для високих професійних стандартів журналістики та процесів саморегуляції; підвищення медіа грамотності, яка б сприяла більш свідомому відбору аудиторією джерел інформації; дотримання журналістами та медіа-організаціями єдиного розуміння місії своєї професії та їх самооцінки тощо» [12, с. 68].

І хоча деякі рекомендації можуть здатися наївними в умовах непростих світових інформаційних процесів, добровільне їх додержання буде означати устремління держави належати до європейської спільноти, сповідувати демократичні цінності та принципи, серед яких – і свобода засобів масової інформації.

Список літератури

1. Боровський О. Повзком до свободи. Україна піднялася на п'ять сходинок в індексі свободи ЗМІ // Україна молода. 2017. 28-29 квітня (№ 52). С. 5.
2. Введено нові санкції щодо російських компаній // Україна молода. 2017. 17 травня (№ 58). С. 4.
3. Чепурно В. За призывы в интернете вынесли 12 приговоров // Комсомольская правда в Украине. 2017. 15-22 июня (103/24). С. 4.
4. Рихтер А. Г. Свобода массовой информации в постсоветском пространстве. Москва : ВК, 2007. 368 с.
5. Яценюк А. ЗМІ в Україні долекі від незалежності // 112.ua URL : <https://ua.112.ua/golovni-novyni/yacenyuk-zmi-v-ukrayini-daleki-vid-nezalezhnosti-216680.html> (дата звернення 20.05.2016) 112.ua/glavnye-novosti/yacenyuk-smi-v-ukraine-daleki-ot-nezavisimosti-216680html
6. Подципков А. Никогда не думал, что телевидение на столько опасный бизнес //112.ua URL : <https://tv.112.ua/novosti-kanala/andrey-podshhipkov-nikogda-ne-dumal-chto-televidenie-nastolko-opasnyu-biznes-dlya-ego-sobstvennika-246343.html> (дата звернення 21.06.2016) <http://tv.112.ua/novosti-kanala/andrey-podshhipkov-nikogda-nedumal-chto-televidenie-nastolko-opasnyu-biznes-dlya-ego-sobstvennika-246343/html>
7. Москаленко А. З. Теорія журналістики: Навчальний посібник. Київ : Експрес-об'ява, 1998. 336 с.
8. Васильева С. «Минстець»: семь версий // 2000. 2017. 9-15 июня (№ 23). С. 16.
9. Пуляев П. Перед президентом вступились за «Вести» // Вести. 2017. 20 сентября (№ 159). С. 3.
10. Редакция «2000». СБУ ищет «удобных» журналистов? // 2000. 2017. 22-28 сентября (№ 38). С. 5.

11. Лебідь Н. Роковини вбивства Гонгадзе: Луценко бідкається на труднощі із розслідуванням і тисне руку Кучмі // Україна молода. 2017. 22-23 вересня (№ 114). С. 4.

12. Пропаганда і свобода масової інформації // Пам'ятна записка Бюро представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ URL : <http://www.osce.org/ru/fom/219726?download=true> (дата звернення 21.08.2016)

Надійшла до редколегії 15.01.2018.

Reference list

1. Borovskiy, O. (2017), "On its hands and knees to freedom. Ukraine has risen to five steps in the index of freedom of the media", *Ukraina Moloda*, no. 52, p. 5.
2. *Ukraina Moloda* (2017), "The new sanctions against Russian companies were introduced", no. 58, p. 4.
3. *Chepurno, V.* (2017), "12 sentences were pronounced for calls to actions in Internet", *Komsomolskaya Pravda v Ukraine*, no. 103/24, p. 4.
4. *Richter, A. G.* (2007), *Freedom of Mass Information in the Post-Soviet Space*, VK, Moscow, 368 p.
5. *112.ua* (2015), "Yatsenyuk A.: "Mass media in Ukraine are far from independent", available at: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/yacenyuk-zmi-v-ukrayini-daleki-vid-nezalezhnosti-216680.html> (accessed 20.05.2016)
6. *112.ua* (2015), "Podshchipkov, A.: I have never thought that television is so dangerous business", available at: <https://tv.112.ua/novosti-kanala/andrey-podshhipkov-nikogda-ne-dumal-chto-televidenie-na-stolko-opasnyu-biznes-dlya-ego-sobstvennika-246343.html> (accessed 21.06.2016)
7. *Moskalenko, A. Z.* (1998), *Theory of Journalism: a Textbook*, Ekspres-ob'java, Kyiv, 336 p.
8. *Vasil'eva, S.* (2017), "Minstets": seven versions", *The Weekly 2000*, no. 23, p. 16.
9. *Pulyaev, P.* (2017), "They stood up for "Vesti" to the President", *Vesti*, no. 159, p. 3.
10. *The Weekly 2000* (2017), "Is the Security Office is looking for "convenient" journalists?", no. 38, p. 5.
11. *Lebid, N.* (2017), "The death day of Honhadze: Lutsenko complains about complexities in terms of investigation and shakes hands with Kuchma", *Ukraina Moloda*, no. 114, p. 4
12. *OSCE* (2015), *Propaganda and freedom of the media: a Memorandum of the Office by the OSCE Representative on freedom of the media*, Vienne, available at: <http://www.osce.org/en/fom/219726?download=true> (application date 21.08.2016)

Submitted 15.01.2018

Prystupenko Tetiana.

The Power and Freedom of Press in Ukraine

The article analyzes the state of freedom of the press in Ukraine at the present stage. On the examples of specific violations, the interference of authorities in the work of the Ukrainian media was considered. The statistics data of “Reporters without Borders” are used to clarify the place of Ukraine in the world freedom of speech rating and the reasons for its increasing or decreasing in different years. Also, the article focuses on the Doctrine on Information Security of Ukraine and expansion of Ukrainian sanctions against Russia in the format of the Decree of the President of Ukraine dated from May 2017.

The decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)” (“Yandex” LLC, the social networks “VKontakte” and “Odnoklassniki” etc.) and the impact of this decision on mass media was analyzed. It is proved that such a practice of social networks bans exists in many countries of the world and it is often quite justified being not violation of human rights and media freedoms but hostile propaganda, motivation for offenses, threat of state integrity, etc. It is also stressed that the freedom of speech in Internet causes also responsibility.

The article deals with the modern modernized forms of censorship and their application in practice. The phenomenon of self-censorship is no less interesting but also dangerous in the context of freedom of speech and journalism. In April 2015 in his speech on the channel “112” Arseniy Yatsenyuk, the then Prime Minister of Ukraine, emphasized the unjustified pressure on the media as one of new types of censorship. The study raises the issue of legislative implementation of civil society protection from the various forms of censorship.

Keywords: freedom of speech; tolerance; pluralism; censorship; “Reporters Without Borders”; social networks.

Приступенко Т. О.

Власть и свобода прессы в Украине

В статье проанализировано состояние свободы прессы на современном этапе. На примерах конкретных правонарушений рассмотрено вмешательство власти в работу украинских СМИ. Статистические данные «Репортеров без границ» были использованы для определения места Украины в мировом рейтинге свободы слова и причины повышения или снижения этого места в разные годы. Также в статье уделено внимание Доктрине по информационной безопасности нашего государства и расширению украинских санкций по отношению к России в формате Указа Президента Украины в мае 2017 года. Проанализированы решение Совета национальной безопасности и обороны Украины «О применении персональных специальных экономических и других ограничительных мер (санкций)» и влияние этого решения на средства массовой информации. Прослежено, что такая практика запрета социальных сетей существует во многих странах мира, часто бывает вполне оправданной и не является нарушением прав человека и свободы СМИ. Также отмечено, что за свободой слова в интернете тоже стоит ответственность.

Не менее интересным, но и опасным в контексте свободы слова и журналистской деятельности стало такое явление как самоцензура. О таком неправовом давлении на СМИ как одном из новых видов цензуры в апреле 2015 г. отметил прежний премьер-министр Украины Арсений Яценюк в своих выступлениях на телеканале «112». В исследовании поднимается вопрос законодательного оформления защиты гражданского общества от различных форм цензуры.

Ключевые слова: свобода слова; терпимость; плюрализм; цензура; социальные сети.